

Apokaliptikus kabaré!

1944-es „élményeit” írta meg **SZÉP ERNŐ EMBERSZAG** című könyvében. A német megszállás másnapján el kellett hagynia a margitszigeti kisházát, ahol 33 évig élt, majd hamarosan a nővéreivel együtt be kellett költöznie egy Pozsonyi úti csillagos házba. Erről az időszakról szól az *Emberszag*, és arról a három hétről, amelyet munkaszolgálatosként Erődváros (ma Erdőkertes) határában tankcsapdákat ásva töltött. A naplóregényből Szikszai Rémusz rendezett előadást a **VÁDLI TÁRSULAT**tal a Székény Színházban. **BÍRÓ KRISTÓF** írása.

Bár legegyszerűbben monológként lehetne színpadra állítani az egyes szám első személyű elbeszélést, Szikszai Rémusz komplex színházként képzelte el az *Emberszagot*. A verbalitás mellett legalább ilyen fontos szerepe van az előadásban a látványnak és a zenének is. A komplex kifejezőmód összetett hangulatokat teremt, így az előadás a hangnemét tekintve is széles spektrumot fog át. Az alapvetően tragikus eseményeket Szép Ernő könnyed hangon, tárgyilagosságra törekedve meséli el, csak néha zökkenve ki szerepéből, amikor az értetlenség és a fájdalom hangjai is megszólalnak, de ezt némi humorral is ellensúlyozza. Szikszai rendezését viszont a groteszkbe hajló, játékos ironia fogja egységbe, amely hasonlóképp teremt távolságot a történettel (így mélyebb rálátást is engedve), mint ahogy Szép Ernő prózája is teszi.

Az összetett hangütést rögtön az előadás indítása jelzi. Egy keménykalapot, frakkot, de alatta áttetsző, csipkés, piros női felsőt viselő konferanszié (Simkó Katalin) jelenik meg a színpadon, és szinte negédes hangon idézi a csillagos házban lakó férfiakat hajnalban durván ébresztő házparancsnok szavait: „Tessék felkelni, tetves banda, lefelé az udvarra!”¹ Majd rögtön dalra fakad (Szép Ernő egyik kuplóját énekli), táncolni kezd: „Ha Pesten már a nyár nagyon galád, / Bepakkol tiz kofferbe a család, / S elvánszorog, mint a divat kívánja, / Abbáziába. // Ott a Lipótváros, meg a Teréz, / Odamegy Pest, mikor nyáron kivész...” Eközben a piros függönyök mögül három csíkos fürdődresszbe öltözött férfi jön elő, és tornapózok közepette öltözködni kezdenek a színpadon szétszórt ruháikba.

Közben szól tovább az 1908-as Szép Ernő-kuplé, amely most nem a nyaralásra, hanem másfajta útra indulásról szól. Valószínűleg igazán a zárata miatt került ez a dal az előadás elejére: „S szól mindenütt a panasz, a vita, / Hogy itt mindenki izraelita, / Zsidó a pápa és zsidó a cápa, / Abbáziába, / Abbáziába!” A hirtelen mene-

telésbe váltó dalt tovább is írták az alkotók, mint ahogy a történelem is tovább írta a kupléban megfogalmazódott század eleji „életérzést”: „Zsidó a pápa és zsidó a cápa. / Zsidó az orra, a füle, a szája, / Amíg az összetett vagonba zárja. / Nyelje el őket a Dunának árja. / Dögöljenek meg senki sem bánja. / Tarts velem testvér, tarts velem árja.” A könnyed, pajkos dalocska így fordul át sötét, kegyetlen fenyegetéssé, amelyből aztán két ritmusosan ismételt szöveg válik ki: „zsidók”, „dögöljenek meg”!

Ez az indítás egy apokaliptikus kabarét vetít előre, amelyben a prózai jelenetek egy részlegesen megélt (pontosabban nem teljes tragikus mélységében elmesélt) pusztulástörténetet jelenítenek meg, amelyet a zenés-táncos betétek frivol kommentárokkal látnak el. A kabaré, az eredetileg az élet élvezésére kitalált műfaj ezúttal az életlehetőségek, az emberi méltóság fokozatos elvesztésének folyamatát közvetíti, mint ahogy az élet örömeire nyitott szerző is azzal kénytelen szembesülni könyvében, hogy az a világ, amelyet a sajátjának tudott, végképp elveszett.

A három férfi a színpadon, akik közben világos öltönyökbe öltöztek, körbe vesznek egy közepén ülő, majdnem ember nagyságú, sárga csillagot viselő bábut. Rámutatva, megmozdítva őt, maguk is bemutatkoznak: „Szép Ernő vagyok” – mondja az egyik (Tóth József). „Szép Ernő voltam” – mondja a legfiatalabb (Kovács Krisztián). „Szép Ernő leszek” – mondja a legidősebb (Fodor Tamás). Egy Szép Ernő legendára utal ez a játék. 1945 után, amikor lassan a feledésbe és az érdektelenségbe fordult az író élete, állítólag így mutatkozott be: „Szép Ernő voltam”. Szikszai színpadi adaptációja három különböző életkorú színész között osztotta meg az *Emberszag* egyes szám első személyű szövegeit. Tóth József éppúgy 60 éves, mint ahogy Szép Ernő volt 1944-ben, azaz ő testesíti meg a szerző elbeszélői jelen idejét, míg Kovács Krisztián a fiatalabb korából, Fo-

¹ „Tessék fölkelni, kérem” - mondja a könyvben a lakásparancsnok, akinek magának is mennie kell. A házparancsnok pedig „sajnálja, az összes zsidó származású uraknak sorakoznia kell a kapu alatt”. Tehát a könyvben a durvaságok nem szerepelnek. A *Emberszagból* az alábbi kiadás alapján idézünk: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. 170 o.

Tóth József, Fodor Tamás *Fotó:* Dusa Gábor

dor Tamás pedig az idősebb korból tekint a figurára. Ez a megháromszorozódás azt is jelenti, hogy Szikszai rendezése belső vitát teremt a monologikus szövegből. A szétozott részletek, ha folytatják is egymást, mindig eltérő viszonyt és nézőpontot képviselnek, a három szereplő nem egyszerűen továbbadja egymásnak a szöveget, hanem véleményezi, átértelmezi, ironizálja is, reflexiókkal látja el. Tóth József a legtárgyilagosabb szereplő, de ő is mindig némileg ironikusan szólal meg. Kovács Krisztián hangján viszont sokszor érezni a fiatalos számonkérés indulatát. Fodor Tamás játékát ezzel szemben valamiféle fölényes, szarkasztikus kópéság jellemzi.

A főszereplő figurájának három játészó közt történő megosztása valószínűleg a bunraku játékból adódott. Hisz Szép Ernő alakját ebben az előadásban egy báb testesíti meg, amelyet három játékos kelt életre. De ez most nemcsak a báb mozgatására, hanem a főszereplő figurájának életre keltésére is vonatkozik. Ez azonban némi csalódást is jelent, mert maga a báb nem igazán kel életre. A játékosok mindvégig színészek maradnak, és csak pillanatokra válnak animátorokká. Pedig az előadás választott formája talán ebből is többet kívánna meg. Mint ahogy a többi báb esetében is marad hiányérzetünk. Az előadás indításában ugyanis a színpad közepén ülő báb-Szép Ernővel a nézőtér első soraiból számtalan más, hasonló nagyságú báb néz szembe. Ők később felkerülnek a színpadra, hogy a történet háttér figuráit, a csillagos ház lakóit, illetve a munkaszolgálatra elhurcolt férfiakat testesítsék meg. (Az ellenséges erőket, keretlegényeket, őroket mindig a konferanszié alakítja.) Az előadásban inkább csak vizuális jelzésként vannak jelen a bábok (bár így is elég erősek, mert Németh Ilona ezúttal is karakteres figurákat tervezett), ugyanakkor bábként ők sem kelnek igazán életre.

A kétrészes előadás határozottan két egységre is oszlik. Az első rész – a durva ébresztő és a házból való kivonulás keretében fogva – a csillagos házban zajló életet idézi vissza, míg a második rész a munkaszolgálatban töltött időt jeleníti meg. Az első rész alapvetően arról beszél, hogy az emberek a korlátok és a fokozódó veszélyek közepette is miként próbálják fenntartani a normális élet illúzióját. A második rész viszont azoknak az illúzióknak a fokozatos elvesztéséről szól, hogy az ember megmaradhat olyannak, ahogyan emberként létezni egyedül érdemes.

A nosztalgikus slágerek hangján megszólaló 1946-os Szép Ernő-vers, a *Régi jó világ* vezeti be a csillagos ház életének megjelenítését. „Villogott itt a monokli, az előkelő, / Egyiptomi cigarettát szítt a könyvelő... / A cigány ráhúzta este, folyt dáridó, / Pezsgőből itta a pertut gentry meg zsidó” – énekl a háttérben látható, a ház kapujára függesztett jelzést idéző nagy Dávid csillagnál a konferanszié. Majd a három Szép Ernő arról beszél, hogy miképp próbáltak együtt élni a közös lakásokban összezsúfolt idegen családok. Közöttük többségben a katolikusok vagy a protestánsok voltak, izraeliták alig, „csakhogy a szülék meg a nagyszülék...” Ugyanakkor a kikeresztelkedettek feltűnően kerültek a zsidókkal való érintkezést. „A kitért asszonyok tüzezebb antiszemiták voltak, mint a kitért urak. Különbben szinte minden zsidó, az is, aki megmaradt a felekezete mellett, az is mind antiszemita. Irtózik a többi zsidótól. Azoknak a »bűneiért« kell néki is szenvedni” – írja Szép Ernő. Ehhez kapcsolódóan csendül fel az 1919-ben megjelent *Az antiszemiták* című Szép Ernő-vers: „Én antiszemita vagyok / Mert a zsidók tönkreteszik az országot / S én ilyesmit nem hagyok, / Nézze meg az ember, / A zsidó mind gazember”. A vers – és a dal – vége így hangzik: „Azért vagyok ilyen kegyetlen, / Mert én keresztény vagyok, / Ugyanis kikeresztelkedtem.”

Egy melankolikus hangnemben megzenésített 1912-es Szép Ernő-vers („Apám után szeretnék futni, / Ki a városba vezetett, / S míg a boltok közt bámészkodtam, / Elengedte egyszer a kezemet”) vezet be a napi rutint bemutató történeteket. Azaz miközben a dal az elveszettséget sugallja, a történetek arról szólnak, hogy a lakók miképp próbálnak kapaszkodni a megszokásba, a belenyugvásba. Például hogyan próbáltak alkalmazkodni ahhoz, hogy a ház közelében lehullott bomba kitörte az ablakok üvegét, sőt a szobákat elválasztó üvegfalat is. Szép Ernő ekkor élhetett „született tehetség”-ével, hogy sötétben is tud cigarettát sodorni, ami egyetlen első világháborús hadi élménye volt. Vagy hogyan rendezkedtek be az óvodának becézett óvóhelyeken, ahol sokszor órákat kellett eltölteni. Miképp szervezte a társasági életet a londoni rádió adása, amelyet egy szerencsés lakó gyorsírással lejegyezgetelve adott tovább a többieknek. Hogyan terjedtek a reményekről és a mentességekről szóló hírek, ki mit próbált meg azért, hogy svéd vagy svájci útlevélhez jusson, vagy a sárga csillag viselése alól kapjon felmentést.

Amikor a szomszédja felajánlja Szép Ernőnek, hogy ő is kérvényezhet mentességet a kormányzónál, az író így reagál rá: „Elgondolhatják, kérem, hogy megszegyelltem magamat: belé kell a kérvénybe írni, hogy a nemzet ellen semmit se vétettem. És milyen feneketlen mélyen szégyeltem, hogy kérni kell annak, aki küldetése révén a nemzete fölé magasodik, annak rimázkodni kell, hogy vegyék annyira magyarszámba, mint a kutyasintér cigányt meg a lakat alá tett betörőt. És aztán nem illik különbözni az embernek csillagos sorstársaitól, azok fölé kerülni.”

Eközben szüntelenül ott lebeg a ház lakóinak feje fölött a deportálások, a gázkamrák réme. „Nekünk zsidóknak fő szenvedésünk a kiszolgáltatottság volt, és fő félelmünk a deportálás. Ahhoz képest kismiska a bombahalál. Itt is, úgy, mint a Thököly úton, bombázás alatt, föl-fölmentem az udvarba cigarettázni” – mondja például Szép Ernő. Mert ahogy máskor mondja: „képzelnem sem tudok egyebet, csak az életet”. Ezért írja azt is, hogy „nem először hallok olyat, hogy a zsidókat Németországban gázkamrába halálra fullasztják. Ezt nem hittem el. Sőt még ma se hiszem. Esméletem mélyén nem tudom elhinni, nem tudom.”

Az élet a munkaszolgálat három hete alatt fordul ki önmagából. Ezt a részt az 1940-es *Életrajz* című Szép Ernő vers megzenésítése vezet be, amelynek az a refrénje a sok feltétel sorolása után, hogy „nem lettem volna az, aki vagyok”. De a továbbiak hatására ez a jelen is múltra vált, hisz magára a beszélő egyre inkább úgy tud gondolni, mint aki volt. Először a nem tudni hová menetelés fizikai megterhelése jelent nehézséget. Majd egy padláson összeszűfolt emberek „pokoli” együttléte okoz kint. Majd fokozódnak a megaláztatások, a fizikai megpróbáltatások is.

Az árokását először sportolásnak nevezi. Az első ütésről még így ír: „a fejemre húznak hátulról. Kalapba voltam, a bot el is csúszhatott, nem fáj, higgyék el. Vékony, szőke gyerek vágott rám, ez nagyon szeret hatalmaskodni, láttam már tegnap. Más volt a baj, nem amit kaptam: olyan komikus volt, hogy hatvanéves koromban fejbe vág ez a buta fiú, nagy kínomba került, hogy el ne nevessem magam.

Képzelmek, ha ott kifut a nevetés a számon.” Eleinte rég bevált „technikáit” próbálta működtetni: „Régi sportomhoz folyamodom unalmamban: verseket emlézek, ezt űzöm mindig az autóbuszon, ha nincs nálam olvasnivaló”. De a fokozódó fizikai megterhelés hatására később már ezt mondja: „Nem hogy most, tíz hónap multával, nem emlékszem abból egy szikrára sem, amit aznap gondoltam; de mikor vonultunk hazafelé, eszembe jutott vallatni magam, mi minden járt ma a fejembe. És nem bírtam semmit, de semmit abból visszakapni, amit elmém egész nap ásott, lapátolt. Oly hamar belésvódott a gondolat a feledésbe, mint a földbe az eső.”

Szikszai Rémusz adaptációja ebben a befejező részben már nem követi olyan részletesen a könyvet, mint az előadás első felében tette, inkább csak fontos helyzeteket, jellegzetes megjegyzéseket idéz fel. Például, hogy „az egész sáncásásnak, most már világos, semmi más célja, mint a zsidókinzás”. Később így fakad ki: „Most is, mint a régi háborúban, elképedek néha: hogy merik ezt csinálni, amit csinálnak, hogy merik, mikor itt vagyok a világon? Hiszen látok, hallok mindent. Hogy nem döbbsentek meg, hogyhogya ki nem sül szégyenükben a szemök, hogyhogya nem hagyták azonnal abba?”

És a történet vége, amikor hazaengedik a munkaszolgálatosokat, az sem jelent feloldozást, hisz a könyv is, az előadás is ezzel fejeződik be: „Hogy másnaptól, november 10-től kezdve mi történt velem, meg mindnyájunkkal, azt már nem mesélem. Azt leírni és azt elhinni érzésem szerint nem szabad. És amit meséltem idáig, azt is »if you want, remember, if you want, forget«.” Végül még a konferanszié elénekli a *Sag mir wo die Blumen sind* című dalt egymásba tűnő német-magyar nyelven.

Szép Ernő: Emberszag

VÁDLI TÁRSULÁS, FÜGE PRODUKCIÓ,
SZKÉNÉ SZÍNHÁZ

Dalszöveg, vers: Szép Ernő

Zene: Monori András

Díszlet: Varga-Járó Ilona

Jelmez: Kiss Julcsi

Bábtervező: Németh Ilona

Koreográfus: Bodor Johanna

A rendező munkatársa: Gyulay Eszter

A színpadi változatot készítette

és rendezte: Szikszai Rémusz

Szereplők: Fodor Tamás, Tóth József,

Kovács Krisztián, Simkó Katalin